

ALNİUNU KENTİ VE TAŞ ATÖLYESİNİN KEŞFİ

Oktay BELLİ

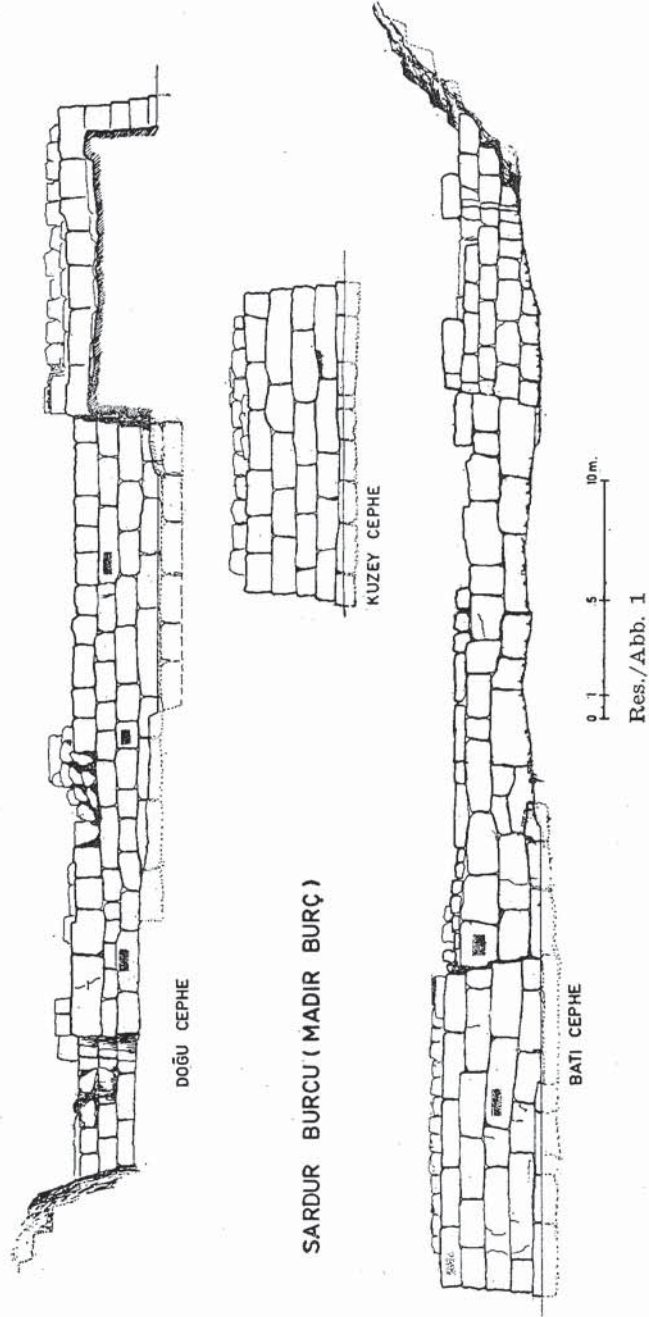
Assur kralı III. Salmanassar'ın (M.Ö. 858-824) 856 yılında Urartu'lu Aramu'nun krali kenti Arzaškun'a yaptığı yağma ve yıkım seferinden sonra¹, Lutipri oğlu Sarduri Urartu başkentini Tuşpa'da, bugünkü Van kalesi ve çevresinde kurmuştur.

Urartu devletinin gerçek kurucusu olarak bilinen I. Sarduri (M.Ö. 840-830), yazıtı ile tanıdığımız ilk Urartu kralıdır². Görkemli Van kalesi kayalığının batı ucundan kuzeye doğru uzanan ve Sardur Burcu ya da Madır Burcu olarak tanımlanan yapının taşları üzerine 6 kez yinelenen yazıt, Assur diliyle kaleme alınmıştır³ (lev. II).

1 Krs. I.M. Diakonov, «Assiro-vavilonskie istočniki po istorii Urartu», *Vestnik Drevnei Istorii* 36/2, 1951, 299.; D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia* I, 1926, no. 594 vdd.; W.G. Lambert, «The Sultantepe Tablets», *Anatolian Studies* 11, 1961, 147, 149.; J.V.K. Wilson, «The Kurball Statue of Shalmaneser III», *Iraq* 24, 1962, 95, 106 vd.; M. Salvini, *Nairi e Uruatri* 1967, 36 vdd.; B.B. Piotrovskii, *Urartu* (Mundi) 1969, 49.; C.A. Burney - D.M. Lang, *The Peoples of the Hills* 1971, 130 vd.; Y. Ikeda, «Royal Cities and Fortified Cities», *Iraq* 41/1, 1979, 77.; S. Parpola, *Neo-Assyrian Toponyms*, 1970, 33.

2 Geniş bilgi için bk. C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien Einst und Jetzt* II/1, 1926, 21 vd.; N. Adontz, *Histoire d'Arménie* 1946, 181.; A. Goetze, *Kleinasien* 1957, 191.; T. Beran, *Urartu* (H. Schmökel, *Kulturgeschichte des Alten Orient*) 1961, 605 vdd.; M.N.van Loon, *Urartian Art* 1966, 7 vd.; M. Salvini, *Nairi e Uruatri* 1967, 77 vd.; G. Azarpay, *Urartian Art and Artifacts* 1968, 8.; B.B. Piotrovskii, *Urartu* (Geneva) 1969, 51 vd.

3 C.F. Lehmann-Haupt, *Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens* 1907, 61 vd, res. 37.; F.W. König, *Handbuch der Chaldäischen Inschriften, Archiv für Orientforschung* 8, 1955-1957, no. 1 a-c.; G.A. Melikisvili, *Urarstkie Klinoobraznye Nadpisi* 1960, no. 1-3; aynı yaz. *Vestnik Drevnei Istorii* 3, 1971, no. 425, 443, 454, 458 a.; E. Bilgiç, «Birkaç Yeni Urartu Kral Kitabesi», *Türk Arkeoloji Dergisi* 9/1, 1959, 44 vdd.; M. Salvini, *Nairi e Uruatri* 1967, 13 vd.

I. Sarduri tarafından yaptırılan 47.00 m. X 13.00 m. boyutlarındaki dikdörtgen planlı yapı, 3-4 m. uzunluğunda, 1 m. kalınlığında ve her biri ortalama 8-10 ton ağırlığında olan kireç taşları ile örülmüştür⁴ (res. 1). Van Gölünün 1,5 km. doğusunda yer alan Van kalesi kayalığının kuzeybatı ucundaki Sardur Burcu'nun⁵, Van Gölünün içlerine doğru uzanan bir dalgakıran ya da liman uzantısı mı olduğu⁶, tatlı su kaynakları ile kalenin batı kesimini koruyan bir liman yapısı mı olduğu⁷, yoksa bir Urartu tapınağına⁸ mı ait olduğu bugün bile anlaşılamamıştır⁹ (lev. II).

Aynı içeriğe sahip Assurca yazıtların üçü burcun batı yüzün-

4 Bugün ortalama 4 m. yüksekliğindeki Sardur Burcu'nun üst taşları, Ortaçağ'da burcun hemen doğusuna paralel olarak yapılan 43.50 X 16.50 m. ölçülerindeki yapıda kullanılarak üzerine Surp Karapet kilisesi inşa edilmiştir. Krş. C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und jetzt* II/1, 1926, 25.; A. Erzen, «Van Kalesi Kazısı 1973 Çalışmaları», *Belleten* 151, 1974, 549.; M. Korfmann, «Die Ausgrabungen von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am Burgfelsen von Van (Tuşpa) und in Kalecik», *Brytus* 25, 1977, 193, not 41. Bu nedenle Sardur Burcu yapısının özgün yüksekliğinin ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

5 Geniş bilgi için bk. C.F. Lehmann-Haupt, *Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens* 1907, 61 vd, res. 37.; aynı yaz. *Armenien Einst und jetzt* II/1, 1926, 18 vd.; F. Kinal, «Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Tetkik Gezisi Raporu», *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 12/1-2, 1954, 80.; C.A. Burney, «Urartian Fortresses and towns in the Van Region», *Anatolian Studies* 7, 1957, 39, lev. III a.; E. Bilgiç, *Türk Arkeoloji Dergisi* 9/1, 1959, 44 vdd.; R. Naumann, «Bemerkungen zu urartäischen Tempeln», *Istanbul Mitteilungen* 18, 1968, 53 vdd, res. 4, lev. 15-16., A. Erzen, *Belleten* 151, 1974, 549.; M. Korfmann, *Brytus* 25, 1977, 178 vd. 183 vd. 187 vd. 192-200, lev. XI-XV.

6 B.B. Piotrovskii, *Urartu (Mundi)* 1969, 52.

7 C.F. Lehman-Haupt, *Armenien einst und jetzt* II/1, 1926, 20.; C.A. Burney - D.M. Lang, *The Peoples of the Hills* 1971, 132.; C.A. Burney, «Urartian Irrigation Works», *Anatolian Studies* 22, 1972, 182.

8 R. Naumann, «Bemerkungen zu urartäischen Tempeln», *Istanbul Mitteilungen* 18, 1968, 54 vdd.

9 Sardur Burcu'nun bir duvar olduğu da ileri sürülmektedir. Krş. F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften, Archiv für Orientforschung* 8, 1955-1957, no. 1 a-c.; G.A. Melikisvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi* 1960, no. 1-3.; E. Bilgiç, *Türk Arkeoloji Dergisi* 9/1, 1959, 45.; M. Salvini, *Nairi e Uruatri* 1967, 13 vd.

de, diğer üçü ise doğu yüzünde bulunmaktadır (Res. 1). Yedi ile dokuz satır arasında değişen yazıtların metni şöyledir :

*Büyük kral Lutipri'nin oğlu, güçlü kral,
evrenin kralı, Nairi ülkesinin kralı, eşi
bulunmaz kral, savaşından korkmayan, hayran-
lık uyandıran çoban, kendine boyun eğmeyen-
leri kendine bağımlı kılan kral Sarduri'nin
yazıtı.*

*(Ben) Lutipri'nin oğlu, krallar kralı, bütün
krallardan haraç alan Sardur(um).*

*Lutipri oğlu Sardur şöyle söyler: Ben bu
taş blokları Alniunu kentinden getirdim.
Bu duvarı ben yaptım¹⁰.*

Bugünkü bilgimize göre Urartu krallığının ve başkent *Tuşpa'*-nın ilk yazılı belgesini oluşturan Sardur Burcu yazıtında, taşların *Alniunu* kentinden getirildiği belirtilmektedir. Yıllardan beri *Alniunu* kentinin yeri saptanmaya çalışılmışsa da, *Alniunu* kenti ve taş atölyesinin bulunamaması yüzünden öne sürülen öneriler bir varsayımdan öteye gidememiştir. Örneğin C.F. Lehmann-Haupt, Van yakınında kireçtaşı yataklarının bulunmadığını, taşların Malazgirt'ten Van Gölüne, buradan da sallarla *Tuşpa'*ya getirildiğini ve *Alniunu* kentinin Malazgirt olabileceğini ileri sürmüştür¹¹. C.A. Burney ise, *Alniunu* kentinin Van Gölünün kuzey kıyısında bulunan Erciş olduğu, 8-10 ton ağırlığındaki taşların Deliçay (Haydarbey-Alibey) kalesi limanından *Tuşpa'*ya göl üzerinden taşındığı sonucuna varmaktadır¹² (lev. I).

M.Ö. I. binyılında anıtsal Urartu mimarlığının seçkin örneklerini yansıtan Van ovasındaki saray, tapınak, kale duvarları ile binaların yapımında kullanılan ve oldukça sert yapıya sahip olan

10 Dipnot 3 ile karşılaştırın.

11 Krş. *Armenien einst und jetzt* II/1, 1926, 20.

12 C.A. Burney - D.M. Lang, *The Peoples of the Hills* 1971, 132.; C.A. Burney, *From Village to Empire* 1977, 174.

sarımtırak renkli kireçtaşı, iki büyük taş ocağı merkezinden elde edilmiştir. Bunlardan biri Toprakkale'nin 4,5 km. kadar doğusunda yer alan Çoravanis (yeni Kavuncu) köyü yakınlarında, öteki ise Van ovasının güney ucunda bulunan Edremit (yeni Sarmansuyu) ve çevresindedir¹³ (lev. I). Çoravanis taş ocaklarından çıkarılan kireçtaşı bloklar, Van ovasının kuzeydoğusunda yer alan kale ve yerleşim merkezlerindeki yapılar ile Toprakkale'nin (eski *Rusahinili*) tapınak ve sur duvarlarının yapımında kullanıldığı sanılmaktadır.

Edremit çevresinde ise, batıda Van Gölü kıyısından doğuda Köroğlu Tepe'sine dek yaklaşık 13 km.'lik bir alanı kapsayan ve batı - güneydoğu doğrultusunda uzanan arazide, yer yer yarılmış kaya toplulukları arasında yükselen kireçtaşı yığışmaları göze batar. Yöredeki mimari kalıntıların yanı sıra, içlerinde Van kalesi (eski *Tuşpa*), Zivistan ve Çavuştepe (eski *Sardurihinili*) gibi anıtsal kalelerin de yapımına gereç sağlayan bu geniş alandaki taş ocakları ile atölyelerin en önemlileri «Edremit», «*Alniunu*», «Harapköy», «Tepe», «Sivekherek» (yeni Ayazpınar), «Aşağı Zivistan» (yeni Elmalı) ve «Köroğlu Tepe»sidir (lev. I).

M.Ö. 8. yüzyılda Urartu mimarlığının seçkin örneğini yansıtan görkemli Çavuştepe kalesinin sur duvarları, tapınak ve anıtsal yapılarında kullanılan sert yapılı sarımtırak renkli kireçtaşı, Yukarı Zivistan¹⁴ kalesinin güneydoğusunda yer alan Köroğlu Tepesi (2294 m.) taş ocaklarından elde edilmiştir¹⁵ (lev. III/1-2). Köroğlu Tepesinin *Havasor* (yeni Gürpınar) ovasına bakan güney ve batı yamaçlarından çıkarılan kireçtaşı bloklar, taşımaya kolaylaştıran eğimli «*Harami Gediği*» yoluyla engebesiz Havasor ovasına (lev. IV/1), buradan da 10 km. doğuda bulunan Çavuştepe kalesine taşınmış-

13 Krş. *Türkiye Maden Envanteri (İllere Göre)*, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, No. 179, 1980, 549.

14 Yaptığımız araştırma sırasında, Zivistan köyünün güneydoğusunda bulunan ve C.A. Burney tarafından daha önce tanımlanan (*Anatolian Studies* 7, 1957, 45, res. 3.; *Anatolian Studies* 10, 1960, 177 vd) kaleyi «Yukarı Zivistan», köyün hemen güneyinde saptadığımız kaleyi de «Aşağı Zivistan kalesi» olarak adlandırmayı uygun bulduk.

15 Geniş bilgi için bk. O. Belli, *Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi), 1977, 82, Lev. XII, res. 2.

tır¹⁶. Köroğlu Tepesi taş ocaklarının hem taşları kesme, hem de işleme yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Köroğlu Tepesinin güneybatı yamacında yontulması bitirilmesine karşın, ortalama 8-10 ton ağırlığında olması nedeniyle taşınamayacak kadar büyük olan dikdörtgen kireçtaşı bloklar üzerinde kesilmesi yarım kalmış «V» biçimli ikiye ayırma yarığı (lev. IV/2), bu görüşümüzü desteklemektedir. Harami Gediği'nin batısındaki yayvan yamaçlar üzerinde de, hazırlanmasına karşın yontulması bitirilmeden bırakılan çok sayıdaki kare ve dikdörtgen taş, çevrede dağınık olarak durmaktadır¹⁷ (lev. V/1-2). Öte yandan Çavuştepe Uç Kale duvarının hemen güneydoğu köşesi önünde, kesilmesi yarım bırakılmış dikdörtgen kireçtaşları üzerindeki «V» biçimli ikiye ayırma yarığı da¹⁸ (lev. VI/1-2), kireçtaşı blokların çevrede herhangi bir taş ocağı bulunmayan, ancak Çavuştepe'ye çok yakın olan Köroğlu Tepesi taş ocaklarından getirildiğini kanıtlamaktadır. Böylece Çavuştepe kalesinde kullanılan taşların kaba işçiliklerinin Köroğlu Tepesi taş ocaklarında işlendiği, son şekillendirmenin ise Çavuştepe kalesinde bitirildiği anlaşılmaktadır.

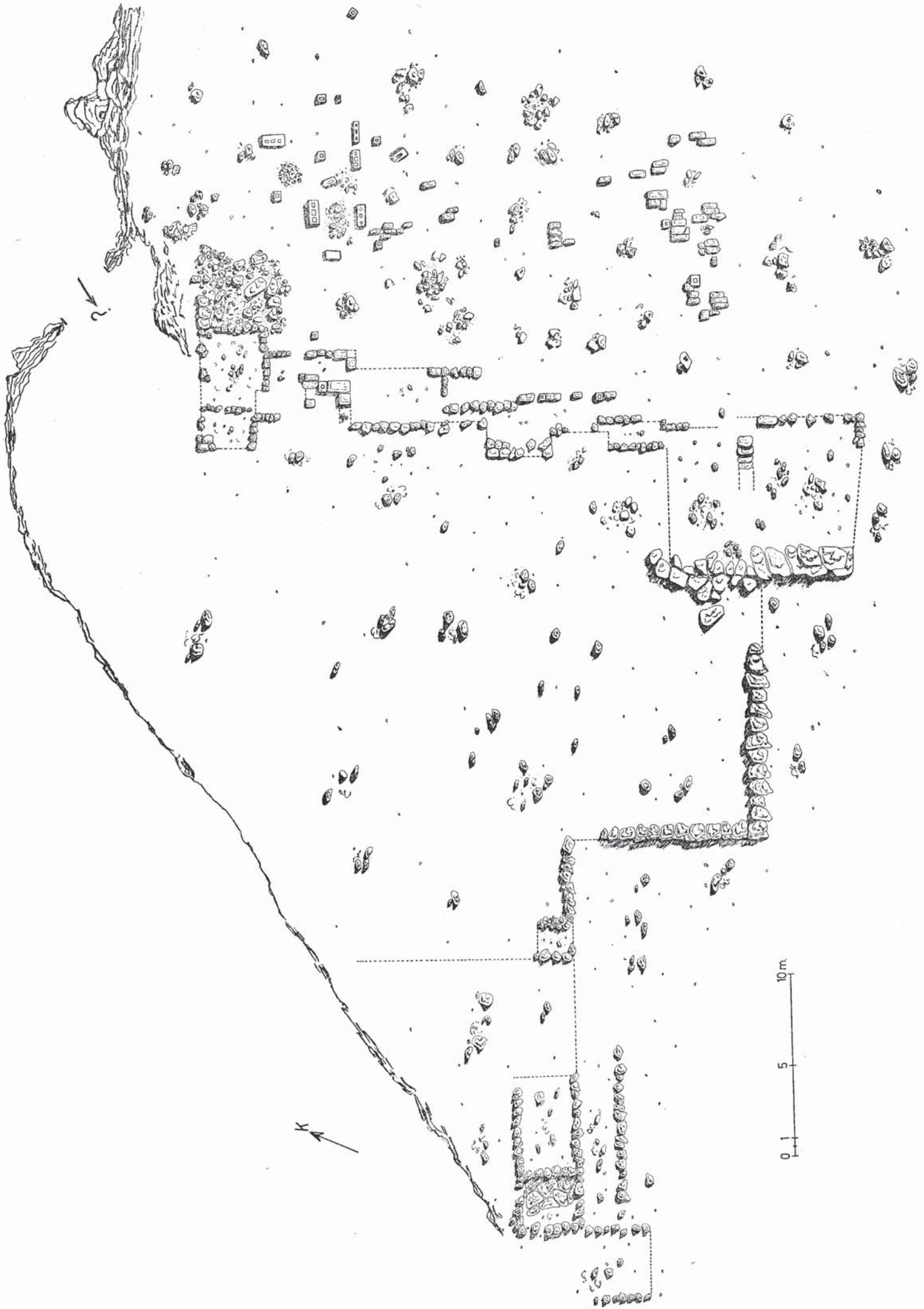
Edremit ve çevresindeki taş ocakları ile taş atölyelerinin, M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında kurulan ve Urartu krallığının başkentliğini yapan Van kalesi yapılarında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Edremit'in hemen kuzeydoğu yamacında uzanan yayvan tepe üzerinde, oldukça büyük bir taş atölyesi ile yerleşme merkezinin varlığını saptamış bulunmaktayız¹⁹ (lev. VII/1-2 (res. 2)). Taş atölyesinde işçilikleri bitirilmiş ve yarım bırakılmış 4-5 ton ağırlığında, 1,5-2 m. uzunluğunda, 1 m. yüksekliğinde ve 80 cm. genişliğinde olan çok sayıda taş (lev. VIII/1-2), Van kalesindeki Sardur Burcu kireçtaşı bloklarının benzerini oluşturmaktadır. Erken dönem Urartu mimarlık anıtları arasında özel bir konuma sahip olduğu anlaşılan taş atölyesinin benzerine, ne Van bölgesinde, ne de Doğu Anadolu yüksek yaylasında şimdilik rastlanılmamıştır. Bu nedenle aşağıda da

16 O. Belli, *Aynı Eser*, 82.

17 Köroğlu Tepesi ve çevresindeki taş ocaklarının varlığını, çalışmalarımızda büyük emeği geçen merhum Mevlüt Okayer ve arkadaşım Selâmet Taşkın ile birlikte, «Harami Gediği»nde yaptığımız araştırma sırasında saptamıştık.

18 Krş. A. Erzen, *Çavuştepe I*, 1978, lev. X a, XI b-c, XVIII a.

19 O. Belli, *Aynı Eser*, 82.

ayrıntılı olarak belirteceğimiz gibi, Alniunu kentinden getirilerek yapılan anıtsal Sardur Burcunun kireçtaşı blokları, Van kalesinden oldukça uzakta bulunan ve bugüne değin herhangi bir taş ocağı ile atölyesinin saptanamadığı Malazgirt ve Erciş yerine, Edremit'in hemen doğusunda yer alan eski taş atölyesinden getirilmiş olmalıdır. Alniunu kenti olarak tanımladığımız yerleşim merkezinin hemen doğusunda bulunan taş atölyesi, Van kalesinden 17 km. gibi çok az bir uzaklıkta olmasının yanı sıra, aşağısındaki Van ovasından daha yüksek bir yamaçta bulunması da, işlenen taşların eğimli araziden Van Gölüne kolayca indirilmesini ve buradan da Van kalesine taşınmasını kolaylaştırmıştır.

Van kalesinin 17 km. güneyinde yer alan Alniunu kenti ve taş atölyesi, bugünkü Van-Edremit modern karayoluna toprak bir yol ile bağlı bulunmaktadır (lev. I). Edremit bucağının hemen kuzeydoğu yamacında uzanan yayvan tepe üzerinde, geniş bir alana yayılan yerleşme merkezi ile taş atölyesi, yüzyıllar boyunca geçirmiş olduğu yıkımın derin izlerini taşımaktadır (lev. IX/1-2). İşlenmiş taşların Ortaçağ'da gömüt taşı ve manastırların yapımında kullanıldığını, çevrede bulunan manastır kalıntıları ile gömüt taşları üzerindeki haç işaretleri doğrulamaktadır. Ayrıca yerleşme merkezinin batı eteğinde bulunan ve her geçen gün biraz daha Alniunu taş atölyesine doğru büyüyen Edremit bucağındaki resmi ve sivil yapıların taşları da, taş atölyesinde işçilikleri bitirilmiş, kullanıma hazır kireçtaşı bloklardan sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, Alniunu taş atölyesinin kuzeydoğu eteğine 10 yıl önce kurulan büyük kireç ocağı ise (lev. X/1), yerleşim merkezi ile taş atölyesindeki yıkımı oldukça hızlandırmıştır²⁰.

Alniunu kenti taş atölyesi, çevredeki taş ocaklarından çıkarılarak getirilen sarımtırak renkli ve oldukça sert yapılı kireçtaşı blokların Urartu yapıları ile kült merkezlerinde kullanılmak üzere işlendiği önemli bir merkezdir. Van Gölü kıyısında bulunan Edremit ve çevresinden doğuda Harapköy Tepe'ye (1900 m.) dek uzanan dal-

20 Yerleşim merkezi ve taş atölyesinde yaptığımız araştırmada, planları büyük bir özenle çizen Osman Erkurt'a, her geçen gün biraz daha yıkıma uğratan yerleşim merkezi ile taş atölyesini fotoğrafların yanı sıra, 8 milimetrelilik bir sinema filmi ile de belgeleyen arkadaşım Selâmet Taşkın'a burada teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

galı arazi, yoğun bir kireçtaşı damarına sahiptir²¹. Özellikle Alniunu' nun 1 km. kadar güneydoğusunda yükselen Harapköy Tepe kireçtaşı kayalığı, Alniunu taş atölyesine gereç sağlayan taş ocaklarının merkezi durumundadır. Buradan çıkarılan iri taşlar, aşağıda bulunan Alniunu taş atölyesine eğimli araziden kolaylıkla taşınmıştır. Harapköy Tepenin kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğu eteklerinden çıkarılan, ancak taşınamayan ve çeşitli nedenlerle işçilikleri bitirilmeyen bırakılan kireçtaşı bloklar (lev. X/2), çevrede dağınık olarak durmaktadır. Urartu krallığının yıkılmasından sonraki dönemlerde, Harapköy Tepe taş ocaklarının modern yerleşim merkezlerine uzaklığının yanı sıra, arazinin engebeli oluşu ve taş çıkarıp işlemede toplu çalışmayı gerektirecek sıkı düzenli devlet yönetiminin zayıf oluşu da, işçilikleri yarım kalmış taşlar ile taş ocaklarının günümüze dek herhangi bir değişikliğe uğramadan kalmasını sağlamıştır²².

Taş atölyesinin batısında bulunan yerleşim merkezinin duvar kalıntılarının planı, yıkım nedeniyle izlenememektedir (res. 2). Ancak kentin güneybatısında, oldukça büyük taşlardan örülen 11 m. uzunluğundaki sur duvarında, herhangi bir bastiyon çıkıntısı görülmemektedir (lev. XI/1). Yer yer iki sıra taş dizisinin kaldığı 1 m. yüksekliğindeki duvarın taşları kabaca düzeltilmiş, ancak kare ya

21 *Türkiye Maden Envanteri (İllere Göre), Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları*, No: 179, 1980, 549.

22 M.Ö. 9.-6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu bölgesinde egemenliğini sürdüren Urartu krallığının görkemli yapılarındaki önemli bir özellik de, taşçı ustalarının taş ve kaya yontma işçiliğinde gösterdikleri olağanüstü başarısıdır. Anıtsal Urartu yapılarında kullanılan ortalama 8-10 ton ağırlığındaki taşlar ile olağanüstü çaba gerektiren kayaları yontma işlemine, Ermeni ve Osmanlı devlet yönetimi sırasında inşa edilen yapılarda rastlanılmaz. Urartu krallığının yıkılmasından sonra, günümüzden birkaç yıl öncesine değin Doğu Anadolu bölgesinde inşa edilen yapı gereğinin yüzde seksenini, Urartu kale ve yerleşim merkezlerindeki yapılardan sökülen işlenmiş taşlar sağlıyordu. Nitekim «Van kalesi», «Kalecik», «Toprakkale», «Çoravanis», «Kevenli», «Lamizgert», «Anzaf», «Zivistan», «Edremit», «Hişet», «Kerevanis», «Çavuştepe», «Nurkök», «Hoşap», «Hirkanis», «Soran», «Ayanis», «Amik», «Derebey», «Karahana», «Körzüt», «Muradiye», «Alikelle», «Çaldıran», «Keçikıran», «Zernaki Tepe», «Aznavur Tepe», «Adilcevaz», «Kef Kalesi», «Hasankale», «Bostankaya», «Palu», «Habibuşağı» vb. Urartu kale ve yerleşim merkezlerinden tahrip edilen yapıların taşları, sözünü ettiğimiz yıkımın yalnızca birkaç örneğini oluşturur.

da dikdörtgen biçim elde edilmemiştir. Böylece taşların köşe ve birleşme yerleri arasında boşluklar bulunduğundan, birbirine tam uyarlanmamıştır. Yamaç görünümündeki bu kesim, kentin savunma yönünden zayıf kısmını da oluşturduğundan, surdan 1,5 m. dışarı taşan kare biçimli küçük bir kule ile de güçlendirilmiştir (Res. 2). Duvar kalıntısının örgüsü ve bastiyonsuz görünümü, M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreğine, yani Urartu kralı *İşpuini* (M.Ö. 830-810) dönemine tarihlenen Aşağı Anzaf ve Yukarı Zivistan kalelerinin bastiyonsuz surlarının²³ biçim ve örgüsü ile büyük bir benzerlik göstermesine karşın, bu iki yerleşim merkezinin duvarlarından daha eski bir tekniği yansıtmaktadır. Dolayısıyla Alniunu kentinin bastiyonsuz duvar örgüsü, Aşağı Anzaf ve Yukarı Zivistan kalelerindeki erken dönem bastiyonsuz duvar örgüsünün bir öncüsü olmalıdır:

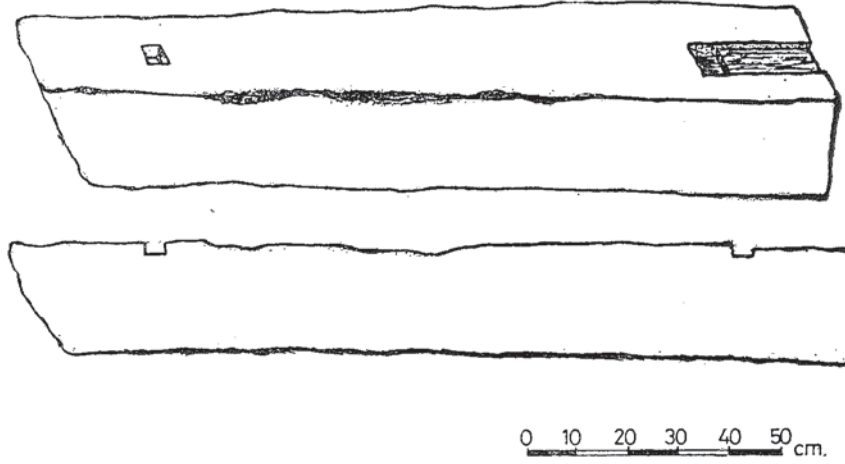
Bugünkü bilgimize göre I. Sarduri tarafından kurulan Van kalesi kayalığının kuzeybatı ucundaki Sardur Burcu, Urartu krallığının M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında bilinen en eski yapısıdır²⁴. Ancak Sardur Burcu taşları üzerindeki yazıtta da belirtildiği gibi, «taşların Alniunu kentinden getirilerek yapının inşa edildiği» tümcesi. Alniunu kentinin Van kalesi yerleşmesinden daha eski olmasını gerektirmektedir. Gerçekten de Alniunu kentinin bastiyonsuz duvar örgüsü, taşların işleniş biçimi ile dışyüz görünümü (Lev. XI/1), burasının en azından Van kalesindeki Sardur Burcu yapısı kadar eski, belki de ondan daha önce kurulan önemli bir Urartu yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir.

Kente girişin kuzeydoğu kesimden olduğu, kireç ocağına gereç sağlayan makinaların yaptığı yıkım sırasında ortaya çıkmıştır. Yapılan yıkım sonucunda kırılarak parçalara ayrılan kireçtaşı üzerindeki çiviyazısı, Alniunu kentinin ilginç buluntularından birini oluşturur (lev. XI/2). 4 m. genişliğindeki kapı girişinin her iki yanında bulunan sur duvarının önyüzü yıkıma uğramasına karşın, arkayüzü belirgin olarak görülmektedir (lev. XII/1-2). Kapının her iki yanı, işlenmiş taş bloklarından özenli bir şekilde örülmüştür. Ana

23 C.A. Burney, *Anatolian Studies* 7, 1957, 45, res. 2 b, 3 Lev. IV a.; C.A. Burney - G.R. Lawson, *Anatolian Studies* 10, 1960, 177 vd.; C.A. Burney - D.M. Lang, *The Peoples of the Hills* 1971, 138.

24 Krş. dipnot 2.

kaya üzerine yapılan duvarın taş temelleri 1.60 m. yüksekliğinde 4 taş dizisinden oluşmaktadır. Taş duvar ile kerpiç duvarı birleştiren iki yassı sal taş (loyfer) dizisinden sonra, kerpiç duvar kalınlığı bulunmaktadır.

Res./Abb. 3

Yerleşim merkezinin doğusundaki geniş düz alan içinde daha yontulmamış, işçiliği yarım kalmış ve yontulması bitirilmesine karşın çeşitli nedenlerle taşınamadan bırakılan kireçtaşı blokların yoğun olarak birarada bulunması, bu kesimin taş atölyesi olarak kullanıldığını göstermektedir (res. 2) (lev. VIII-IX, XIII/1-2). İşçilikleri bitirilmiş taşların üst ya da yanında, kaldırma ve taşıma işlemi ile ilgili olduğu sanılan oyuklar bulunmaktadır ki, bunların kesiti kare ve dikdörtgendir²⁵ (lev. XIV/1). İşlenmiş blokların yanı sıra, çeşitli nedenlerle yontulması yarım bırakılmış çok sayıda taş da bulunmaktadır (lev. XV/1). Nitekim işçiliği yarım kalmış büyük bir dikdörtgen taşın ortasına açılan uzun ikiye ayırma oyğunun nerede

²⁵ M.Ö. II. binyılında *Alaca Höyük*'e yapı gereci sağlayan *Kalmkaya* taş ocağındaki taşlar üzerinde, kaldırma ve taşıma işlemi ile ilgili olduğu sanılan benzer oyuklar bulunmaktadır. Krş. B. Alkım, *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesi* 1974, 2.

ve hangi amaçla kullanılmak üzere açıldığı bilinmemektedir (lev. XV/2). Ayrıca çatlaklar nedeniyle işlenmeye elverişli olmayan ve bu yüzden işçiliği yarım bırakılmış taşlar üzerindeki murç izleri, taş işçiliği ve Urartu taşçı kalemleri konusunda bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Örneğin işçiliği yarım bırakılmış stel yuvalarının hazırlandığı altlık ile yapı gereci olarak kullanılacağı anlaşılan taş üzerindeki taşçı kalem izlerinin genişliği 2,5 - 3 cm.'dir (res. 3) (lev. XVI/1-2).

Ortalama 1,5 - 2 m. uzunluğunda, 60 cm. yüksekliğinde ve 70 cm. genişliğinde olan ve büyük bir özenle yontulan taşların üzerine açılan üçlü stel yuvaları, tüm işçiliğin burada yapıp bitirildikten sonra gerekli olan yerlere taşındığını kanıtlamaktadır (lev. XIV/1, XVII/1, XVIII/1). Dikdörtgen taşlar üzerindeki üçlü stel yuvaları, atölyede yalnızca yapı gereçlerinin değil, aynı zamanda Urartu kült merkezlerinde kullanılan stel altlıklarının da hazırlandığını göstermektedir. Nitekim büyük dikdörtgen taşlar üzerindeki üçlü stel yuvalarının yanı sıra, çok sayıda kare ve dikdörtgen biçimli taş üzerine açılan tek stel yuvası da bulunmaktadır. Oldukça özenli bir işçiliğin ürünü olan altlıklar üzerindeki stel yuvalarının kesiti dikdörtgendir (lev. XVIII/2, XIX/1-2).

Urartular'da NA₁puluš(e) adı verilen²⁶ taş stellere tapma geleneğinin oldukça yaygın olduğunu, keramik, mühür, mühür baskıları²⁷ üzerindeki ilginç sahneler ile açık hava tapınaklarında bulunan taş stel ve stel altlıkları açıkça kanıtlamaktadır²⁸ Alniunu taş atölyesinde kare ve dikdörtgen biçimli stel altlıklarının üzerindeki tekli stel yuvası, *Altıntepe* açık hava tapınağındaki stel altlık ve yuvalarının²⁹ biçim ve işçiliği ile şaşılacak düzeyde benzerlik göstermesiyle dikkati çeker. Büyük dikdörtgen taşlar üzerinde bulunan üçlü stel

26 G.A. Melikisvili, *Die urartäische Sprache* 1971, 85.

27 C.F. Lehmann-Haupt, *Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens* 1907, res. 54.

28 Krş. C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und Jetzt* II/2, 1931, 594, 598.; B.B. Piotrovskii, *Vanskoe Tsartsvo (Urartu)* 1959, 229.; aynı yaz. «Urartu Dini», *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 23, 1965, 46; T. Beran, *Kulturgeschichte des Alten Orient* 1961, 634.; T. Özgüç, *Altıntepe* II, 1969, 28 vdd.; V. Sevin - O. Belli, «Yeşilahç Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi», *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 1976-1977, 373, not 34.

29 T. Özgüç, *Altıntepe* II, 1969, 28 vdd, res. 29-33, lev. XXVI-XXVII.

yuvaları ise, *Yeşilalıç* kült merkezinde çiviyazılı Kaya Kapısının doğusunda ana kaya üzerine açılan üçlü stel yuvaları³⁰ ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Urartu kült merkezlerinde kullanılmak üzere büyük bir özenle hazırlanmasına karşın çeşitli nedenlerle bitirilemeden ve taşınmadan bırakılan tekli ve üçlü yuvaların bulunduğu çok sayıdaki stel altlığı, Alniunu taş atölyesinin önemini açıkça gözler önüne sermektedir.

Alniunu taş atölyesinde yontu taslaklarının işlenip hazırlandığını ne yazıkki şimdilik bilemiyoruz. Ancak Urartular'da kireçtaşından yapılmış yontu ve kabartmalara günümüzde yok denecek kadar az rastlanılmasına karşın, bazalttan yapılmış kabartma, çiviyazılı stel ve stel altlıklarına³¹ oldukça fazla rastlanılmıştır. Kireçtaşının bazalt gibi volkanik taşa kıyasla daha az dayanıklı olması, Urartu heykeltraşlık sanatında kireçtaşına olan ilgiyi azaltmış olsa gerekir. Bununla birlikte Alniunu taş atölyesindeki kireçtaşı stel altlıkları, bazaltın yanı sıra, kireçtaşından yapılmış stel altlıklarının da Urartu kült merkezlerinde kullanılmış olduğunu göstermektedir³².

Alniunu taş atölyesinin ne zaman çalışmasını durdurduğunu ve ne şekilde terkedildiği bugün için çözümlenmeyen sorunların başında gelmektedir. Ancak taş atölyesinde, M.Ö. 7. yüzyıl Urartu mimarisinin özyapısal niteliklerinden biri olan ortası bombeli, kenarları işlenmiş «rustika» lı³³ tek bir taşa bile rastlanılmaması, burasının 7.

30 V. Sevin - O. Belli, «Yeşilalıç Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi», *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 1976-1977, 373 vd, res. 2, lev. VII/1-2.

31 C.F. Lehmann-Haupt, *Materialien* 1907, res. 45.; P.E. Pecorella, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 22, 1980, Lev. I/1.

32 Erken döneme ait olmakla birlikte, *Hasanlı* IV B katında, kare planlı kutsal yapının önünde yerel kireçtaşından yapılmış üç stel bulunmuştur. Krs. C.A. Burney - D.M. Lang, *The Peoples of the Hills* 1971, 149.; R.H. Dyson Jr., «Further Excavations at Tepe Hasanlu, Iran», *Archaeology* 26, 1973, 303.; aynı yaz., «The Architecture of Hasanlu : Period I to IV», *American Journal of Archaeology* 81, 1977, 551.; C.A. Burney, *From Village to Empire* 1977, 186.

33 Toprakkale duvarları için bk. C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und jetzt* II/2, 1931, 460.; R.D. Barnett, *Iraq* 12, 1950, 23, res. 12.; A. Erzen, *Türk Tarih Kongresi* 6, 1964-1966, 57, res. 8.; Armavir için bk. B.N. Arakelyan, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 14, 1971, 47.; Adilcevaz duvarları için bk. E. Bilgiç - B. Ögün, *Anatolia* 8, 1964, 84, not 35.; E. Bilgiç - B. Ögün, *Türk Arkeoloji Dergisi* 21, 1974, 34, res. 1 a, 1 b.; Çavuştepe Uçkale önü duvarları için bk. A. Erzen, *Çavuştepe* I 1978, 29, lev. XXIV a-b-c-d.

yüzyılda çalışmasını durdurduğunu gösterse gerektir. Özellikle 8. yüzyılda Çavustepe kalesinin yapımı için Köroğlu Tepesi taş ocaklarının kullanılması, 7. yüzyılda ise Van ovasının kuzeydoğu kesiminde Urartu krallığının ikinci başkenti Toprakkale ve Çoravanis gibi yeni yerleşim merkezlerinin kurulması ile Çoravanis taş ocaklarının önem kazanması sonucunda, Alniunu taş atölyesi eski etkinliğini yitirmiş olmalıdır. Alniunu kenti ve taş atölyesinde ileride yapılacak kazılarla, burasının ne zaman çalışmasını durdurduğu ve ne şekilde terkedildiği açıklık kazanacaktır.

Sonuç olarak Alniunu kenti taş atölyesi, M.Ö. I. binyılın başlarında Urartular'ın Van bölgesinde ve Doğu Anadolu yüksek yaylasındaki en büyük taş atölyesidir.

— Zusammenfassung —

**DIE ENTDECKUNG DER STADT ALNIUNU UND
IHRES STEINATELIERS**

Oktay BELLİ

Der tatsächliche Gründer des urartäischen Staates *Sarduri I.* ist gleichzeitig der erste König Urartu's, der Inschriften hinterliess. Die Sardur-Bastion (*Madr Burç*) am nordwestlichen Ende des Van-Felsen (*Tuşpa*), die einen rechteckigen Plan aufweist (47 m X 13 m), besteht aus Kalksteinblöcken, deren durchschnittliches Gewicht 8-10 Tonnen errechnet werden (Abb. 1), (Taf. II). Die auf diesen Blöcken sechsmal wiederholte assyrische Inschrift besagt, daß die steine dieser Bastion aus der Stadt *Alniunu* gebracht wurden.

Der als Baumaterial in verschiedenen Festungen, Tempeln und Palästen in der Van Ebene gebrauchte, gelbe Kalkstein wurde aus zwei grossen Steinbrüchen gewonnen. Der erste liegt in der Nähe des Dorfes Çoravanis (heute : Kavuncu), 4,5 km. östlich von Toprakkale, und der andere befindet sich in der Umgebung von Edremit (heute : Sarmansuyu) am südlichen Ende der Van Ebene. Der Steinbruch am Çoravanis verschaffte das material für Toprakkale (*Rusahinili*); die Steinbrüche in der Umgebung von Edremit waren die Quelle des Kalksteines, der in den Bauten von Zivistan, *Sardurihinili* und *Tuşpa* verwendet wurde. In der dreizehn km. langen Landstrecke von Edremit an der Van-See Küste biz zum Köroğlu Tepesi im Osten sind noch andere Steinbrüche zu finden : Edremit, *Alniunu*, Harapköy Tepe, Sivekherek, Nieder Zivistan und Köroğlu Tepesi (Taf. I).

Die Kalksteinblöcke der Festung von Çavuştepe (*Sardurihinili*) stammen aus den 10 km. entfernten Steinbrüchen am Köroğlu Tepesi (2294 m.), (Taf. III-VI).

An den nordöstlichen Hängen der Kreisstadt Edremit, die 17 km. südlich von *Tuşpa* liegt, befinden sich eine große Siedlung und ein Steinatelier (Abb. 2), (Taf. VII-VIII). Die 1,5-2 m. langen, 1 m. hohen und 4-5 Tonnen schwerer Kalksteinblöcke, die fertiggearbeitet oder für die weitere Bearbeitung vorbereitet waren, haben eine auffallende Ähnlichkeit zu den Blöcken von Madır Burç. Dieses Steinatelier hat weder im Van Region noch im ostanatolischen Hochebene eine Entsprechung. Deswegen könnte das Steinatelier östlich von Edremit die Quelle der Kalksteinblöcke von Madır Burç sein; Malazgirt und Erciş, wo man *Alniunu* zu lokalisieren versucht, sind von Van-Felsen weit entfernt, zudem sind dort keine Steinbrüche bisher festgestellt.

Die Ruinen der Siedlung am Edremit und das Steinatelier am selben Ort sind sehr zerstört (Taf. IX-X/1). Die Blöcke, die im Atelier bearbeitet wurden, scheinen im rohen Zustand aus dem 1 km. südöstlich liegenden Harapköy Tepe (1900 m.) geschleppt zu sein, wo der ganze Hügel aus Kalkstein besteht (Taf. X/2).

Von der kyklopischen Stadtmauer ist im Südwesten der Siedlung ein 11 m. langen Teil zu sehen (Taf. XI/1), der keine Bastionen aufweist und mit seiner Bautechnik einen älteren Eindruck macht als die Festungsmauer vom Niederen Anzaf und Oberen Zivistan, die ebenfalls keine Bastione haben. Dieser Stadtmauerrest ist deshalb als Vorläufer der bastionslose Festungen der *Işpini* - Periode zu betrachten.

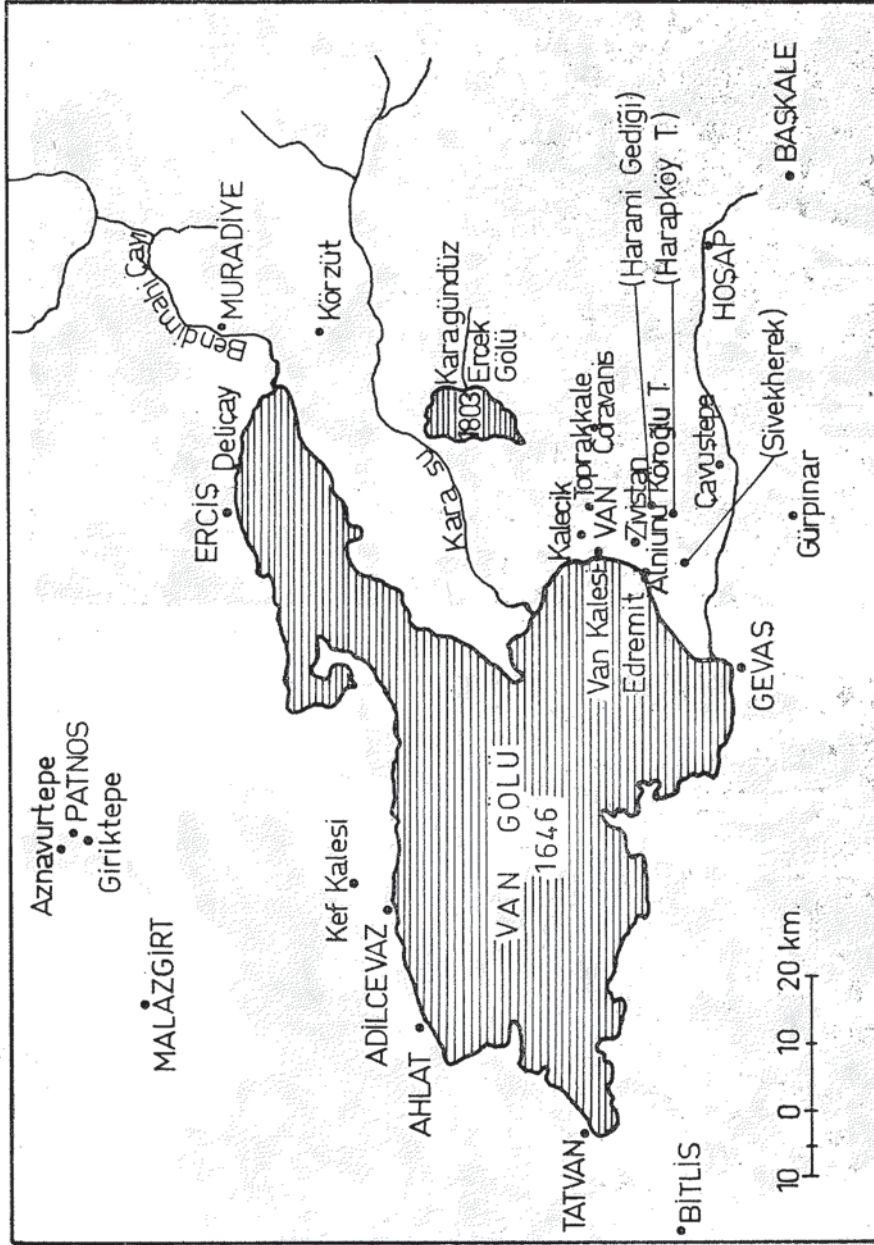
Der älteste Bau der urartäischen Architektur ist bekanntlich das Madır Burç; die Inschrift darauf, wo der König als die Rohstoffquelle die Stadt *Alniunu* angibt, beweist, daß diese Niederlassung älter als die Van Festung ist. Die Art der Bearbeitung der Steinblöcke der Mauer sind ihre Planung ohne Bastionen zeigen, daß es sich hier um einen Bau handelt, der älter als das Madır Burç ist.

Das Zusammensein mehrerer Steinblöcke östlich der Siedlung manche in rohem, manche in halb-, manche in vollbearbeitetem Zustand beweisen, daß es hier ein Steinatelier gab (Abb. 2), (Taf. VIII-IX, XIII, XV). Die Spuren auf den halbbearbeiteten Kalksteinblöcken belehren uns über die urartäischen Meissel und über die Kunst der urartäischen Steinmetze (Abb. 3), (Taf. XVI). Die

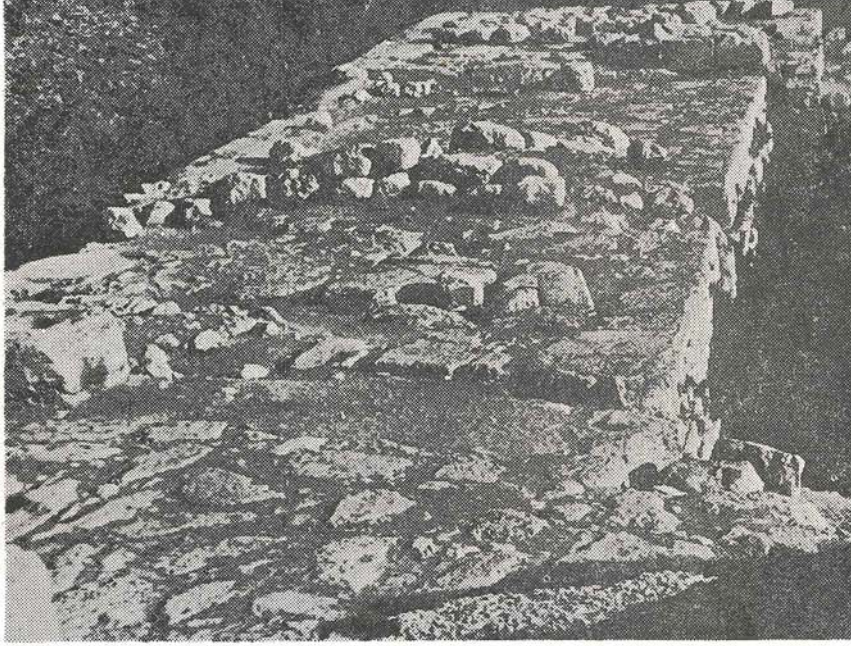
Dübellöcher für Stelen auf rechteckigen Steinen zeigen (Taf. XIV/1, XVII-XIX), daß hier nicht nur Baumaterial, sondern auch Stelensockel für Kultorte vorbereitet wurden. Die Sockel mit einem Dübellloch sind mit Stelensockel im Freilufttempel in Altintepe verwandt, die grösseren Sockel mit drei Dübellöchern ähneln sich dagegen den Löchern auf dem gewachsenen Felsboden vor der Nische in Yeşilalıç (Pagan-Aşrut Darga). Die ziemlich grosse Anzahl solcher Sockel deuten auf die Bedeutung des Steinateliers von *Alniunu* hin.

Wir wissen nicht, ob in *Alniunu* auch Skulpturentwürfe vorbereitet wurden. Ebenso können wir nicht mit Sicherheit sagen, wann und unter welchen Umständen das Atelier seine Tätigkeit beenden musste. Jedoch wäre es nicht irrig zu behaupten, daß das Atelier im 7. Jahrhundert nicht mehr tätig war, weil hier kein einziges Stein mit Bossen (Rustika) gefunden ist. Das Steinatelier in *Alniunu* soll seine Bedeutung verloren haben, weil im 8. Jahrhundert die Steinbrüche am Köroğlu Tepesi für die Bebanung der Stadt *Sardurihinili*, im 7. Jahrhundert die Steinbrüche am Çoravanis für die Bebauung von *Rusahinili* als Rohstoffquellen dienten. Die Probleme von *Alniunu* können in der Zukunft durch Ausgrabungen gelöst werden.

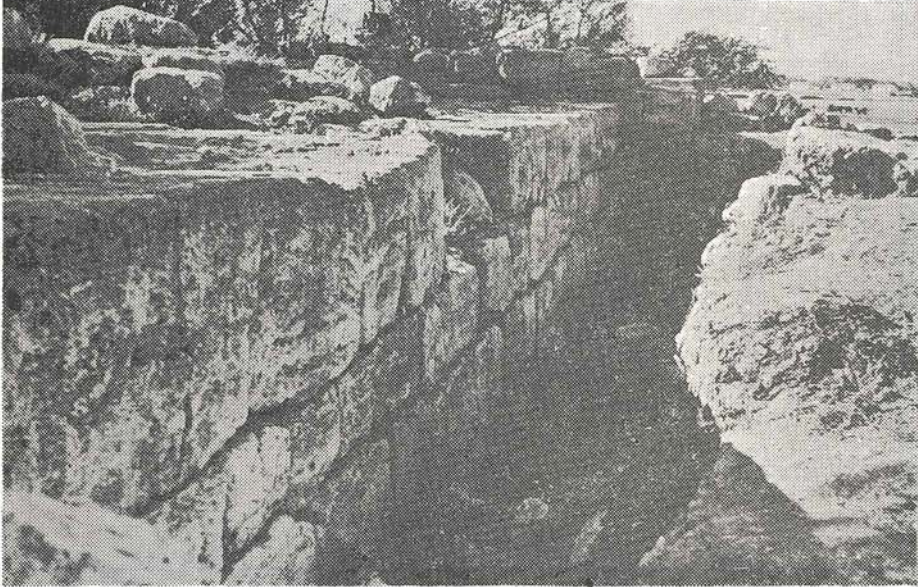
Zusammenfassend können wir sagen, daß das Steinatelier an der Stadt *Alniunu* am Anfang des I. Jahrtausends im Van Region und in der ostanatolischen Hochebene das größte seiner Art bildete.

I- Van ovasındaki taş ocakları ile taş atölyeleri.

1- Van kalesi kayalığının kuzeybatı ucundaki dikdörtgen planlı Sardur Burcu.

2- Sardur Burcu yapısının batıdan görünüşü.

1- Koroğlu Tepesi taş ocakları, güneyden.

2- Koroğlu Tepesinin batısındaki taş ocakları.

1- Van ovasını Havasor (Gürpınar) ovasına bağlayan Harami Gediği.

2- Köroğlu Tepesi taş ocaklarının güneybatı eteğinde, kesilmesi yarım kalmış dikdörtgen bloklar üzerindeki «V» biçimli ikiye ayırma yarığı.

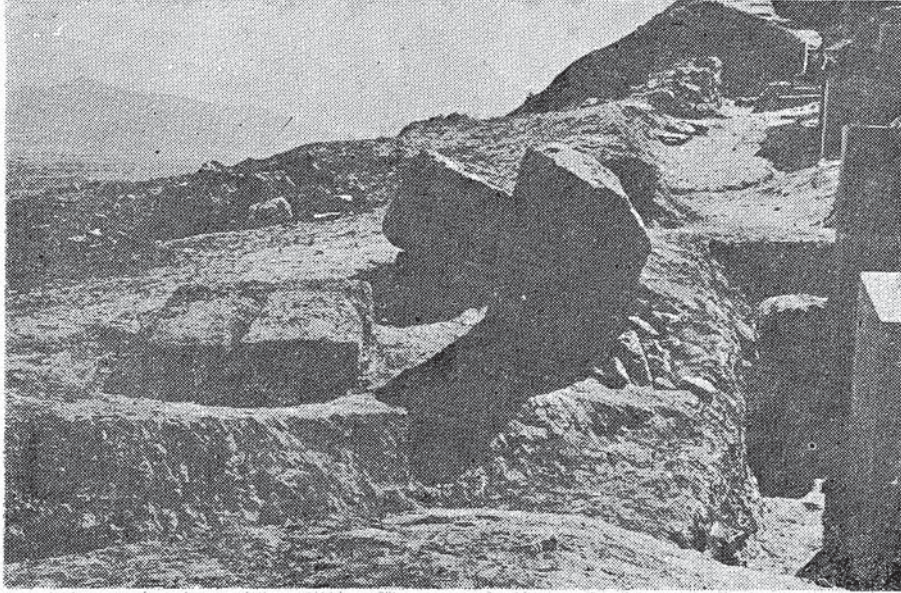
1- Harami Gediğinin batısında, hazırlanmasına karşın yontulması bitirilemeyen kireçtaşı bloklar.

2- Hazırlanmasına karşın yontulması bitirilméden bırakılan dikdörtgen kireçtaşı.

1- Çavuştepe Uçkale duvarının güneydoğu köşesinde, kesilmesi yarım kalmış taş üzerindeki «V» biçimli ikiye ayırma yarığı.

2- Çavuştepe Uçkale duvarının güneydoğu köşesi önünde, işçilikleri yarım bırakılmış bloklar.

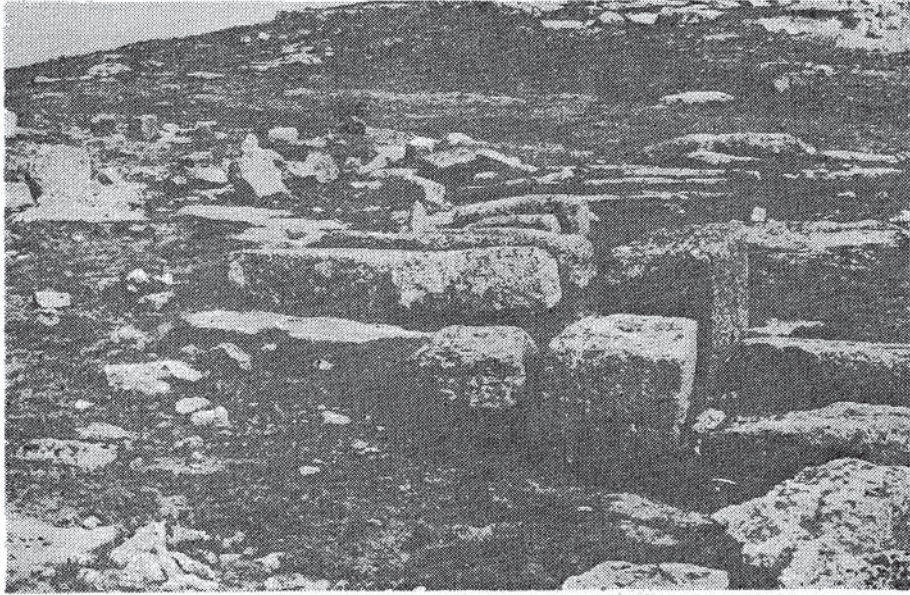
1- Edremit ilçesinin kuzeydoğu yamacında *Alniunu* kenti duvar kalıntıları.

2- Edremit ilçesinin kuzeydoğu yamacında *Alniunu* taş atölyesi.

1- *Alınu* taş atölyesinden genel bir görünüm.

2- Taş atölyesinde işçilikleri bitirilmesine karşın taşınamaya kireçtaşı bloklar.

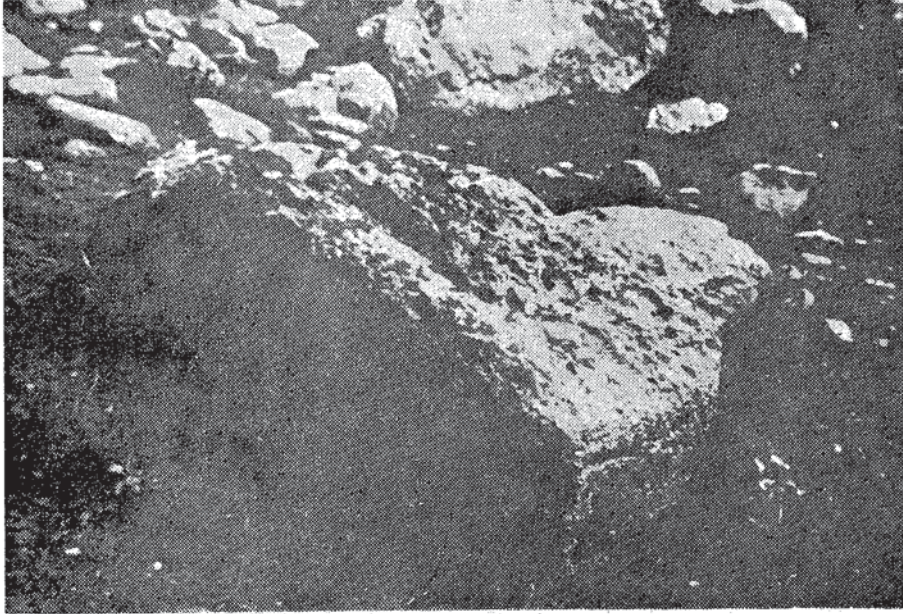
1- Yıkıma uğratılan taş atölyesinden bir görünüm.

2- Yıkıma uğratılan taş atölyesinden başka bir görünüm.

1- *Alınu* taş atölyesinin kuzeydoğu eteğine kurulan modern kireç ocağı.

2- Harapköy Tepe taş ocaklarında işçiliği bitirilmeden bırakılan kireçtaşı.

1- *Alniunu* kentinin bastiyonsuz duvarı.

2- *Alniunu* kentinde bulunan çiviyazılı kireçtaşı parçası.

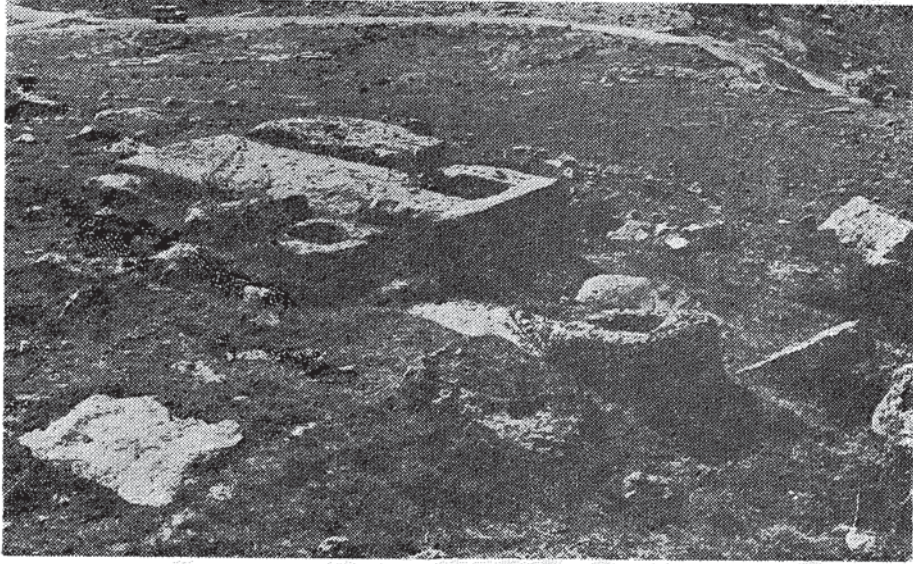
1- Yıkıma uğratılan *Alniunu* kentinin kuzeydoğu kapı girişi.

2- Taş duvar örgüsü ve üzerindeki kerpiç duvar yıkıntısı.

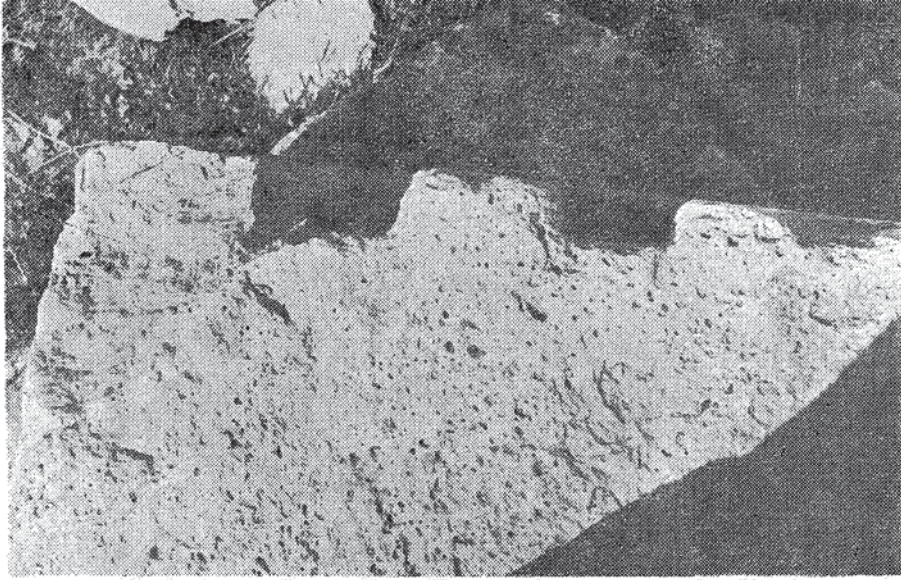
1- Atölyede işçilikleri yarım kalmış kireçtaşı bloklar.

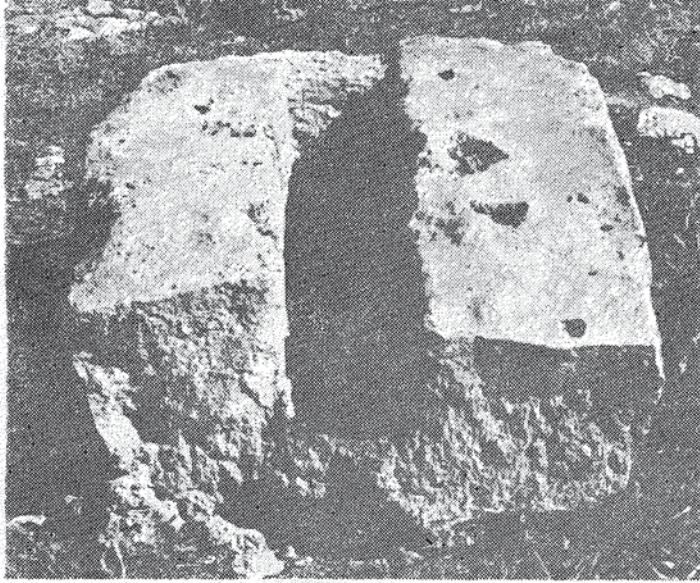
2- İşçilikleri bitirilmesine karşın taşınmadan bırakılan stel yuvalarının olduğu altlıklar.

1- Üçlü stel yuvasının bulunduğu althgın yan tarafında, kaldırma ve taşıma işlemi ile ilgili olduğu sanılan dikdörtgen oyuk.

1- İşçiliği yarım kalmış üçlü stel yuvalarının hazırlandığı altlık.

2- İşçiliği yarım kalmış taşın ortasındaki uzun ikiye ayırma oluğu.

1- İşçiliği yarım kalmış taş üzerindeki taşı kalem izleri.

2- İşçiliği yarım kalmış taş üzerindeki murç izleri.

1- İşçiliği bitirilmesine karşın taşınamadan bırakılan üçlü yuvanın bulunduğu dikdörtgen stel altlığı.

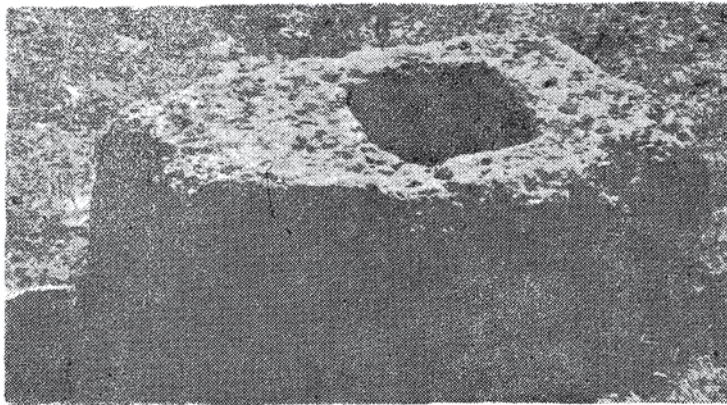
1- Yıkıma uğratılan üçlü stel yuvasının bulunduğu althık.

2- İşçiliği yarım kalmış tek stel yuvasının bulunduğu dikdörtgen althık.

1- Dikdörtgen kesitli stel yuvasının bulunduğu althk.

2- Kare kesitli stel yuvasının bulunduğu althk.

